

מ"החרם תחרימים" ל"אין מוכרין" - מלחמה זעירה באלילות מבוא לפרק ראשון במסכת עבודה-זרה¹

- א. הקדמה
- ב. התורה שבכתב: "יזמה והתקפיות"
1. קבוצה ראשונה: שלילת ההכרה באלילות
 2. קבוצה שנייה: ביעור העבודה הזרה ומשמשיה
 3. קבוצה שלישית: הריגת עובדי האלילים
- ג. משניות פרק ראשון: מריבונות לשעבוד
1. שלילת ההכרה באלילות: משניות א-ד
 2. חובת ביעור עכו"ם ואלילות: משניות ה, ז, ח
 3. הריגת עובדי האלילים: משניות ו, ז, ח
- ד. סוגיות התלמוד
1. שלילת ההכרה באלילות: הנחת עטרה ביריד, יג, א
 2. חובת ביעור האלילות: מהנה לעבודה זרה, יב, ב - יג, א
 3. הריגת עובדי האלילים:
- א. "מציל מידם": יג, א - יג, ב
- ב. מכירת תריסין: טו, ב
- ה. סיכום

א. הקדמה

לקראת כניסתו של עם ישראל לארצו נתנה התורה ציוויים רבים כהכנה לכניסה לארץ.² ציוויים אלו מתרכזים בנושאים רבים: מצוות התלויות בארץ, מצוות חברתיות, מצוות

1. המקורות המובאים במאמר, בגמרא, משנה ותוספתא מתייחסים למסכת עבודה-זרה, אלא אם צוין אחרת. ברמב"ם מתייחסים המקורות להלכות עבודה-זרה.

מ"החרם תחרימים" ל"אין מוכרין" - מלחמה זעירה באלילות • עקיבא ביגמן

מקדשיות, מצוות הקשורות ליחס לגויי הארץ ועוד. אנו נתמקד במצוות העוסקות ביחס לגויי הארץ שאותן ניתן לחלק לשלוש קטגוריות בסיסיות:

1. הימנעות ממעשים המהווים הכרה באמונה האלילית: "ושם אלוהים אחרים לא תזכירו, לא יישמע על פיך" (שמות כג, יג).

2. ביעור האמונה האלילית מהארץ: "מזבחותיהם תיתוצו ומצבותם תשברו ואשריהם תגדעון ופסיליהם תשרפון באש" (דברים ז, ה).

3. הריגת עובדי האלילים: "ונתנם ה' אלוקיך לפניך והכיתם, החרם תחריס אותם, לא תכרות להם ברית ולא תחונם" (שם, ב).

מצוות אלו ניתנו לעם ישראל כאשר הוא התכוונן לכניסה חזקה וכוחנית ארצה כעם חזק ויוזם, עם הקובע את מהלך האירועים ומעוניין לשנות את המציאות בארצו.

לפיכך, לא ניתן למצוא במצוות התורה פשרנות והסכמה עם תופעות העבודה הזרה. אין שום התייחסות לאילוצים שונים, לא מובאים "היתרים" ו"קולות" ותופעות של חוסר ברירה, אלא רק יוזמה והתקפיות ביחס לעכו"ם.

לעומת זאת, כאשר אנו מתבוננים ביחסה של התורה שבע"פ לעבודה הזרה מצטיירת לעינינו תמונה אחרת לגמרי. בכל משניות מסכת עבודה-זרה אין זכר לעשייה אקטיבית-התקפית נגד העבודה הזרה: אין חיוב להשמיד ולאבד את מזבחותיהם ואין אזכור של חובה להרוג את עובדיה. בבסיס עיסוקה של המסכת עם העבודה הזרה מונחת השלמה בסיסית עם מציאות העבודה הזרה בעולם, מציאות שאין בידנו יכולת לעוקרה ולבערה מהעולם.

המשניות עוסקות באיסורי מכירה לגויים, בחששות שונים ממעשיהם הרעים של הגויים, ובאיסורי ההנאה מעבודה הזרה ויין נסך, שמופיעים ברוב המסכת. המשותף לכל אלו הוא שאין בנושאים אלו אמירה לכתחילת כלפי קיום העבודה הזרה בעולם, אלא התמודדות בדיעבדית עם מציאותה וקיומה בעולמנו.³

יחס זה בין התורה שבכתב לתורה שבע"פ במסכתנו טעון ביאור.

קושיה זו מתעצמת לאור ההסברים השונים הניתנים בגמרא ובראשונים לדינים המוזכרים במשנה. רבים מהסברים אלו עוסקים בווריאציות שונות של "מסייע" ו"לפני עיוור". האיסורים למכור לגויים ולסחור איתם נובעים ביסודם, על פי הסברים אלו, מחששות של ישראל מפני חטאים שיוחסו ליהודי המוכר עקב שימושם של הגויים בחפצים אלו. אך אין בהסברים אלו אמירה כלפי מעשיהם של הגויים מצד עצמם, אלא רק מנגנון הגנה מפני השימושים הרעים שעלול הלקוח הגוי לעשות בסחורה.

2. מצוות התורה המיועדות להכנה לכניסה לארץ מרוכזות בסוף פרשת משפטים (שמות כג, כ-לג), כחלק מהתכנית המקורית לכניסה לארץ לולא חטא המרגלים, ובספר דברים (דברים ז, א-יא; יב, כט-לא) במסגרת נאומי ההכנה של משה.

3. מקום נוסף במשנה בו מופיעים דיני עבודה זרה הוא בפרק שביעי בסנהדרין. אלא, שגם שם הדין אינו עוסק בגויים עובדי האלילים אלא רק בדיני ארבע מיתות התקפים כלפי ישראל בלבד.

טענתי היסודית היא שאיסורי המכירה של פרק ראשון אינם אלא תרגום של מצוות הכיבוש וההשמדה מעולם היוזמה והריבונות, למושגים בדיעבדים השייכים לעולם הגלות.⁴ כיוון שעם ישראל אינו חזק ותקיף וכיוון שאין ביכולתו לנתן ולאבד את העבודה הזרה מארצו, נאלצו חז"ל למצוא דרך חדשה להילחם בעבודה זרה. דרך זו מצאו חז"ל בהגדרת איסורי מכירה לגויים.

את מקום המצווה לנתן את מזבחותיהם תפס האיסור למכור תקרובת; את מקום המצווה להורגם ולא לחונם תפס איסור על מכירת בהמה גסה, כלי זין ואולי אף קרקע; את המחאה הגדולה של תורה כלפי קיום העבודה הזרה בעולם החליפו איסורי יום אידם ואיסורי היריד השונים.

במשניות מדובר בעצם ממעבר מעולם העשייה האקטיבית כלפי העבודה הזרה, לעולם התמודדות פסיבית ומלחמה "קטנה" ועיקשת בתופעותיה.

ראשית, ננתח את מצוות התורה כלפי עובדי האלילים ונחלק אותן לשלוש קטגוריות. בשלב השני ננסה להוכיח כי ניתן לחלק את משניות פרק ראשון לשלוש קטגוריות מקבילות ונבקש לטעון כי מצוות התורה המקוריות עומדות ביסוד הדינים השונים. זאת ננסה להוכיח מקומית בפירושו חלק ממשניות הפרק בעזרת ראיות מהתלמודים ומהמפרשים השונים. השלב השלישי במאמר יהיה ניסיון ללקט מתוך הסוגיות התלמודיות דינים שונים הניתנים להסבר כמימוש פסיבי של מצוות התורה האקטיביות ביחס לאלילות.

אקדים ואומר כי מאמר זה מתעלם במכוון משני עניינים חשובים הנוגעים לדינים אלו. האחד הוא שאלת תוקף האיסורים: האם הם מדאורייתא או מדרבנן? לא אתייחס לנושא זה, בשל העובדה שזהו דיון ארוך, שאינו תלוי במסקנות הנידונות במאמר זה. שכן, האמירה שאיסורי המכירה הנם מימושן הפסיבי של מצוות התורה אינה מחייבת שהם מדאורייתא, אך גם לא מחייבת שהם מדרבנן. זהו נושא עצמאי שיש לדון בו בנפרד, ואין כאן מקומו. הנושא השני הוא השלכתם המעשית של איסורים אלו בזמן הזה. זהו עניין ללימוד ארוך התלוי בשיטות הראשונים בסוגיות הפרק, ונוגע בשאלת מעמדם של הגויים בזמן הזה כעובדי אלילים. על כך נשתברו קולמוסים רבים, שכן ההכרעה בעניין זה משמעותית מאוד לפסיקת ההלכה, אך מכיוון שמאמר זה הוא מאמר פרשני ולא הלכתי, מצאתי לנכון לא להתייחס לדיון זה.

4. הכוונה במאמר זה במושג "גלות" אינה גלות גיאוגרפית מארץ ישראל לתפוצות, אלא גלות ריבונית, כלומר, חיים תחת שלטון נוכרי זר.

ב. התורה שבכתב: "יוזמה והתקפיות"

ציוויי התורה ביחס לגויים מתרכזים בשני מקומות מרכזיים: הראשון הוא בשמות כג, כ-לג כחלק מהפרשייה העוסקת בהכנת העם לכניסה לארץ⁵, והשני הוא בספר דברים, כאשר העם מתארגן לקראת כניסתו הסופית לארצו במסגרת נאומי משה לקראת כיבוש הארץ.

מצוות התורה הללו נאמרו כחלק מהכנה כוללת לקראת כניסת ישראל לארץ וכיבושה, והן חלק מעולמו של עם כובש ושולט, עם בעל יוזמה וגישה התקפית הנחוש בדעתו לעצב את המציאות על פי תפיסתו ותורתו.

כאמור לעיל, את מצוות התורה השונות ביחס לעממים ניתן לחלק לשלוש קטגוריות: שלילת ההכרה, ביעור העבודה הזרה ומשמשיה והריגת אויביה.

1. קבוצה ראשונה: שלילת ההכרה באלילות

קבוצת המצוות הראשונה היא קבוצת המצוות שעניינן ביטול העבודה הזרה ושלילתה מבחינה רעיונית. אלו מצוות שמטרתן היא הפגנת אי נכונות להכיר בפולחן האלילי ובעובדיו, וכן חוסר הסכמה כלפיהם.

בקבוצה זו נכללים איסורי כריתת הברית עם הגויים ועם אלוהיהם:

ושתי את גבלך מים סוף ועד ים פלשתים וממדבר עד הנהר כי אתן
בידכם את ישבי הארץ וגרשתמו מפניך. **לא תכרת להם ולא לאלוהיהם**
ברית. שמות כג, לא

וכן בדברים ז, ב:

ונתנם ה' אלוקיך לפניך והכיתם החרם תחרים אתם **לא תכרת להם**
ברית ולא תחנם.

וכך כתב הרמב"ם בספר המצוות:

5. בשלב זה העם סבר שאכן הוא בדרכו לכניסה לארץ ופרשייה זו אמורה הייתה לספק את ההכנה המתאימה לקראת הכניסה בפועל, אלא שקלקלו המרגלים בחטאם והכניסה לארץ נדחתה בארבעים שנה.

והמצווה המ"ח היא שהזהירנו מכרות ברית עם הכופרים ולהבטיחם
על כפירתם. ר"ל שבעה עממין. והוא אמרו יתעלה לא תכרות להם
ברית. ספר המצוות, לא תעשה מח

איסור כריתת הברית עם הגויים הוא בעל משמעות כפולה. ראשית, יש בכריתת ברית
ביטול של המצווה להרוג ולאבד את שבעת העממים, וזו אכן משמעות איסור כריתת הברית
בדברים. שנית, יש בכריתת ברית עם עובדי עבודה זרה הכרה בעבודה זרה ובחשיבותה,
שכן אין אדם כורת ברית אלא עם אויב מוערך ונחשב. זו משמעותו של האיסור בספר
שמות.

תחת כותרת זו של שלילת ההכרה נכלל גם איסור התורה "לא יישמע על פיך":

ובכל אשר-אמרתי אליכם תשמרו ושם אלהים אחרים לא תזכירו לא
ישמע על פיך. שמות כג, יג

מלבד האיסור להזכיר שם אלוהים אחרים, מוזהרים אנו גם שלא לגרום לשם זה
להישמע כלל ואפילו המשמיע הוא גוי. משמעותו של איסור זה היא שהתורה רוצה למעט
ככל הניתן את ההכרה והלגיטימציה הניתנת לעבודה זרה בעולם, בין על ידי ישראל ובין על
ידי גויים. הזכרת שמה של העבודה הזרה מבטאת את ההכרה של האדם באמיתותה ואת
אמונתו בה. לפיכך, דרשו במכילתא⁶ איסור זה כאיסור לגרום לגוי להישבע על יראתו, כיוון
שבשבועה זו בעצם ניתנת הכרה בתפיסותיו האליליות של הגוי הנשבע, או אפילו הסכמה
לה.

וכך סיכם מצווה זו הרמב"ם:

והמצווה הי"ד היא שהזהירנו מהשבע בעבודה זרה, ואפילו לעובדיה.
לא ישביעו אותם בה כמו שבארו באמרם לא תשביע לגוי ביראתו...
והעובר על לאו זה, כלומר שישבע בדבר מן הנבראים שיחשבו בהם
הטועים האלהות על צד ההגדלה, חייב מלקות.
ספר המצוות, לא תעשה יד

6. שמות כג, יג, מכילתא דכספא פרשה כ: "ושם אלהים אחרים לא תזכירו - שלא תשביע לגוי ביראתו, לא יישמע על
פיך - שלא תישבע לו ביראתו"

2. קבוצה שנייה: ביעור העבודה הזרה ומשמשיה

הקבוצה השנייה היא קבוצת המצוות העוסקות בביעור ובהשמדת העבודה הזרה מארצנו.

בכלל קבוצה זו הציוויים שבספר שמות:

כי ילך מלאכי לפניך והביאך אל האמורי והחתי והפריזי והכנעני החוי והיבوسی והכחדתיו. לא תשתחוה לאלוהיהם ולא תעבדם ולא תעשה כמעשיהם כי הרס תהרסם ושבר תשבר מצבותיהם.

שמות כג, כד-כה

ובספר דברים:

כי אם כה תעשו להם: מזבחותיהם תיתוצו ומצבתם תשברו ואשריהם תגדעון ופסיליהם תשרפון באש. דברים ז, ה

וכן בהמשך:

אבד תאבדון את כל המקומות אשר עבדו שם הגויים אשר אתם יורשים אתם את אלהיהם על ההרים הרמים ועל הגבעות ותחת כל עץ רענן. שם יב, ב

איסורים אלו, של איבוד והשמדת העבודה הזרה, סוכמו על ידי הרמב"ם בספר המצוות:

והמצווה הקפ"ה היא שצונו לאבד עבודה זרה ובתיהם כולם בכל מיני האבוד וההשחתה בשבירה ושריפה והריסה וחתוך, כל מין במה שיאות לו, ר"ל במה שיהיה יותר מפליג ויותר ממהר בהשחתתו. והכונה שלא נניח להם רושם.

ספר המצוות, עשה קפה

3. קבוצה שלישית: הריגת עובדי האלילים

בקבוצה השלישית נכללות המצוות העוסקות בהריגת הגויים עובדי העבודה הזרה במהלך מלחמות הכיבוש, וכן בחרמות עליהם ובאיסור לרחם עליהם.

תחת קבוצה זו נכנסים האיסורים בספר דברים:

ונתנם ה' אלוֹקֵיךְ לַפְּנֵיךְ וְהִכִּיתֶם הַחֶרֶם תַּחְרִים אֹתָם לֹא תִכְרַת לָהֶם
בְּרִית וְלֹא תִחַנְּם. דברים, ז, ב

וכן:

רק מערי העמים האלה אשר ה' אלוֹקֵיךְ נָתַן לְךָ נַחֲלָה לֹא תַחִיָּה כָּל
נִשְׁמָה. כִּי הַחֶרֶם תַּחְרִימֶם הַחֲתִי וְהָאֹמְרֵי הַכְּנַעֲנִי וְהַפְּרֹזִי הַחֲוֵי וְהַיְבוּסִי
כַּאֲשֶׁר צִוְּךָ ה' אלוֹקֵיךְ.
לִמְעַן אֲשֶׁר לֹא יִלְמְדוּ אֹתְכֶם לַעֲשׂוֹת כְּכֹל תּוֹעֲבֹתֵם אֲשֶׁר עָשׂוּ לֵאלֹהֵיהֶם
וַחֲטֹאתֵם לֵה' אלוֹקֵיכֶם. דברים כ, טז-יח

כמו כן, מובא בספר שמות:

לֹא יֵשְׁבוּ בָאָרֶץ פֶּן יַחֲטִיאוּ אֹתְךָ לִי כִּי תַעֲבֹד אֶת אֱלֹהֵיהֶם כִּי יִהְיֶה לְךָ
לְמוֹקֵשׁ. שמות כג, לג

ובספר המצוות כתב הרמב"ם:

והמצוה הקפ"ז היא שִׁצּוֹנוֹ לְהַרְוֵג שְׁבַעַה עֲמִמִּין שִׁיִּשְׁבוּ בָאָרֶץ כְּנַעַן
וְלֹאֲבָדָם. שהם שורש עבודה זרה ויסודה הראשון. והוא אמרו יתעלה
הַחֶרֶם תַּחְרִימֶם. ובאר לנו בהרבה כתובים שסבת זה כדי שלא נלמד
מכפירתם. ספר המצוות, עשה קפז

ובמצוות לא תעשה:

והמצוה המ"ט היא שהזהירנו שִׁלֹּא לְהַחֲיוֹת אִישׁ מִשְׁבַּעַי עֲמִמִּין כִּדִּי
שִׁלֹּא יִתִּיחַדּוּ בָם בְּנֵי אָדָם וְיִסִּיתוּם לַעֲבוּדָה זָרָה. והוא אמרו יתעלה לא
תַּחִיָּה כָּל נִשְׁמָה. שם, לא תעשה מט

נמצאנו למדים, אם כן, כי במסגרת מלחמתה של תורה בעבודה הזרה נכללים גם
החיובים להרוג את עובדיה ולהכריחם מן הארץ, זאת כדי להימנע מהשפעתם המזיקה, וכפי
שאומר הרמב"ם, "שלא נלמד מכפירתם".

מ"החרם תחרימים" ל"אין מוכרין" - מלחמה זעירה באלילות • עקיבא ביגמן

לסיכום פרק זה, ראינו כי יחסה של התורה שבכתב לאומות האלילות מורכב משלושה מרכיבים בסיסיים. הראשון הוא שלילת ההכרה והלגיטימציה מהעבודה הזרה באמצעות מצוות דוגמת איסורי כריתת הברית והשבעתם. השני הוא החובה להרוס ולהשמיד את מקומות הפולחן ואביזריו. המרכיב השלישי הוא חיוב הריגת עובדי האלילים בארצנו. להלן נראה כי משניות הפרק הראשון בעבודה-זרה מהוות תרגום של מצוות התקפיות אלו לעולמה הגלותי של התושב"ע בתקופת המשנה והתלמוד.

ג. משניות פרק ראשון: מריבונות לשעבוד

את משניות הפרק ניתן לחלק למספר קבוצות:

הקבוצה הראשונה: משניות העוסקות בזמנים ובמקומות מיוחדים. קבוצה זו כוללת את משניות "לפני אידיהן" (א-ג) ו"עיר שיש בתוכה עבודה זרה" (ד). נושא משניות אלו הוא האיסור לסחור ולהתעסק עם הגויים בזמנים ובמקומות מסוימים בשל הזיקה המיוחדת שיש לזמנים ומקומות אלו לעבודה זרה.

הקבוצה השנייה: משניות העוסקות במכירת אביזרים ותשמישים לעבודה זרה. קבוצה זו כוללת את משניות "אלו דברים אסור למכור לגויים" (ה), האיסור לבנות כיפה שיש בה עבודה זרה (ז) והאיסור לעשות תכשיטים לעבודה זרה (ח). נושא משניות אלו הוא האיסור למכור לגויים דברים המשמשים לצורכי בניין העבודה הזרה ופולחנה.

הקבוצה השלישית: משניות העוסקות במכירת בהמה (ו), כלי נזק (ז), קרקע והמחובר לה (ח). המשותף לחפצים אלו הוא עובדת היותם משמשים למלאכתו וחיוו של האדם עצמו: בהמה למלאכה ומאכל, כלי נזק לשעשוע ומלחמות וקרקע לצמיחה והתברכות. משמעות איסורים אלו היא הרצון לפגוע בגויים בתחומים אלו.

על פי חלוקה זו נראה כי ניתן להסביר את היסוד ההלכתי העומד ביסודן של משניות הפרק כנובע מתוך מצוות התורה שבכתב, נראה זאת תוך השוואה בין קבוצות המשניות השונות לבין קבוצות איסורי התורה המתחלקים גם הם לשלוש קטגוריות, ובכך להסביר את יסודן ההלכתי של המשניות במצוות אלו.

1. שלילת ההכרה באלילות: משניות א-ד

משניות א-ב: יום אידם.

משנה ד: "עיר שיש בתוכה עכו"ם".

כאמור, קבוצת המשניות הראשונה של הפרק עוסקת בהתנהגות עם הגויים בזמן ימי אידיהם ובעיר שיש בתוכה עבודה זרה:
משנה א:

לפני אידיהן של עכו"ם שלשה ימים אסור לשאת ולתת עמהן,
להשאלן ולשאול מהן, להלוותן וללוות מהן, לפורען ולפרוע מהן.

משנה ד:

עיר שיש בה עבודת כוכבים: חוצה לה מותר. היה חוצה לה עבודת כוכבים: תוכה לה מותר. מהו לילך לשם? בזמן שהדרך מיוחדת לאותו מקום אסור, ואם היה יכול להלך בה למקום אחר מותר.

הדינים המוזכרים במשנה, יסודם במימוש של איסורי התורה שלא לכרות ברית ו"לא יישמע על פיך", שעל פי דברינו עניינם ביטוי של אי-הכרה בעבודה הזרה ואי-הסכמה לה. חז"ל ראו במשא ומתן עם הגוי ביום אידו ובכניסה לעיר עבודה זרה מעשה המבטא הסכמה לאירועים אלו, מה שמחזק ומעודד את התפיסות האליליות בעולם. אין מעשה המחזק את ידי עובדי האלילים יותר מאשר מראה יהודי המספק להם מזון וסחורה לכבוד יום אידם או נוכחות יהודית בעיר שיש בתוכה עבודה זרה (בין אם המדובר הוא ביריד [מאירי], ביום איד [רש"י] או בבית עבודה זרה [פירוש המשניות לרמב"ם]).

אשר על כן, מעשים אלו הנם הפרה בוטה של ציווי התורה לא לכרות להם ברית ולא להשמיע את שם האלילות. כך ראו חז"ל לתרגם את המצוות האלו לאיסורים הנזכרים במשנתנו.

ואכן, מתוך עיון בתלמודים ובמפרשים על משניות אלו ניתן להביא סימוכין לטענתי זו. נפתח את הדיון בעיון במשנת "ימי אידיהן".

משנה א: "לפני אידיהן"

בגמרא מצינו שלושה הסברים אפשריים לטעמו של איסור "לפני אידיהן".
שני ההסברים הראשונים מובאים בגמרא בדף ו, א:

איבעיא להו: משום הרווחה, או דלמא משום "ולפני עור לא תתן מכשול"?

מ"החרם תחרימים" ל"אין מוכרין" - מלחמה זעירה באלילות • עקיבא ביגמן

הגמרא מתלבטת בטעם האיסור, האם משום "הרווחה" או משום "לפני עיוור לא תיתן מכשול". בטרם נעיין בהסברים השונים שניתנו לדברי הגמרא הללו, נבקש להגדיר הבדל בסיסי בין שני הטעמים. בעוד שהטעם הראשון, משום הרווחה, מצביע על איסור עצמי הקיים במעשה המכירה, הטעם השני, משום "לפני עיוור", מצביע על כך שהאיסור אינו נמצא בעצם המכירה, אלא בתוצאה רחוקה יותר הנגרמת ממנה. התייחסות נוספת לטעמו של האיסור נמצאת בהמשך הסוגיה. בדף ו, ב מובא דיון בין אביי לרבא בטעמים של שאר איסורי "לפני אידיהן":

להשאלין ולשאול מהן כו'.
להשאלין ולשאול מהן כו'.

בשלמא להשאלין - דקא מרווח להו, אבל לשאול מהן - מעוטי קא ממעט להו!

אמר אביי: גזרה לשאול מהן אטו להשאלין.
רבא אמר: כולה משום דאזיל ומודה הוא.

להלוותם וללוות מהן.

בשלמא להלוותם - משום דקא מרווח להו, אלא ללוות מהן - אמאי?
אמר אביי: גזרה ללוות מהן אטו להלוותם.
רבא אמר: כולה משום דאזיל ומודה הוא.

סוגיה זו מפגישה אותנו עם טעם נוסף לאיסור והוא "משום דאזיל ומודה", היינו שהגוי ילך ויודה לאלילות שלו. מצינו, אם כן, שלושה טעמים לאיסורי המכירה: הרווחה, "לפני עיוור" ו"אזיל ומודה".

נתמקד להלן בטעמי "הרווחה" ו"אזיל ומודה" בלבד. זאת בשל העובדה שאיסור "לפני עיוור" נובע מחשש מפני שימושים אסורים אפשריים של הגוי בחפצים שיגיעו לידיו. מכיוון שמטרתנו היא לתלות את איסורי המכירה באיסור מקורי מהתורה, מוכרחים אנו להניח כי ביסוד איסורי המכירה בפרק עומדת סיבה הלכתית עצמאית הקשורה במעשה המכירה עצמו ולא בתוצאות אפשריות שלו.

"הרווחה" ו"אזיל ומודה"⁷: שיטת רש"י והרמב"ם

שיטת רש"י

רש"י פירש את המושג "הרווחה" כזהה למושג "אזיל ומודה":

משום הרווחה - דרווח ואזיל ומודה לעבודת כוכבים ועבר ישראל
משום לא ישמע על פיך. רש"י, ו, א

טעם האיסור משום "הרווחה", לפי רש"י, הוא שיש סיבה לגוי ללכת ולהודות לאלילותו, ולא כבעיה עצמאית מצד עצמה. פרשנות זו מנטרלת את המושג "הרווחה" והופכת אותו לחלק מחשש האזיל ומודה.⁸ נמצאנו למדים כי על פי רש"י ישנן שתי אפשרויות בלבד להבנת איסורי לפני אידיהם: או משום "לפני עיוור" או משום הרווחה שגורמת ל"אזיל ומודה". בין כך ובין כך מבואר בדברי רש"י כי האיסור ב"אזיל ומודה" הוא העבירה על הלאו "לא ישמע על פיך", שלא לגרום לשם האלילות להישמע בעולם. תורף דבריו של רש"י הוא שאיסור המכירה באידיהם של גויים אינו אלא מימוש נוסף של האיסור מדאורייתא "לא ישמע על פיך". איסורי המכירה ב"לפני אידיהם" עניינם ביטול ההכרה באלילות, וממילא העובר על איסור זה שותף בהגדלת שמה של האלילות בעולם.

שיטת הרמב"ם

במספר הלכות מזכיר הרמב"ם את עובדת היות הגוי מודה בעבודה זרה ועובד אותה. הודאה בעבודה זרה מוזכרת במקומות אלו כסיבה להתיר את איסורי "לפני אידיהן" כלפי אותם הגויים שאינם מודים:

ואסור לשלוח דורון לכותי ביום אידו, אלא אם כן נודע לו שאינו מודה בעבודת כוכבים ואינו עובדה.

7. היחס בין הרווחה לאזיל ומודה נתון במחלוקת בין רש"י לרבינו חננאל. בעוד שלרש"י מדובר בשני מושגים זהים "דרווח ואזיל ומודה", לרבינו חננאל מדובר בשני מושגים שונים במהות. בשיטת רבינו חננאל אדון בהרחבה בקבוצת האיסורים השלישית: "החרם תחרימם".
8. כך פירש ר"ת בדף ב, א ד"ה "אסור": "בין ללישנא דאזיל ומודה ובין ללישנא דלפני עיור", משמע שהבין את הרווחה כאזיל ומודה, הריטב"א כותב: (ו, ב ד"ה "בשלמא") "...משום הרווחה דאזיל ומודה..." והמאירי (בית הבחירה, שם): "כלומר מפני שמרויח במקחו או בממכרו וכל שהוא תוך שלשה ימים ליום אידו זכור הוא ואזיל ומודה".
על הבנה זו יש להקשות, שכן ממחלוקת אביי ורבא בדף ו, ב עולה כי המושגים "הרווחה" ו"אזיל ומודה" הם בהכרח שונים. כך גם מפרש רבינו חננאל ו, א: "כיון דמוספת ליה ומרווחת ליה אסור או דילמא משום לפני עיור לא תיתן מכשול", היינו שהרווחה ואזיל ומודה אינם מושגים זהים.

וכן כותי ששלח דורון לישראל ביום חגו לא יקבלנו ממנו, ואם חשש
לאיבה נוטלו בפניו ואינו נהנה בו עד שיודע לו שזה הכותי אינו עובד
כוכבים ואינו מודה בה. ט, ב

אין יום החג אסור אלא לעובדיה בלבד, אבל אותם ששמחים בו
ואוכלין ושותין ומשמרין אותו מפני מנהג או מפני כבוד המלך אבל
הם אין מודין בו, הרי אלו מותרין לשאת ולתת עמהן.
ט, ה

מתוך הלכות אלו משמע שכאשר אין הגויים עובדים עבודה זרה ולא מודים באמיתותה,
לא חלים עליהם איסורי "לפני אידיהן" כלל. מכך ניתן ללמוד כי עיקר טעמו של האיסור
הוא שהגויים מודים ומאמינים בעבודה זרה. כיוון שכך, המשא ומתן עימם לפני אידיהן
משמש כחיזוק ואישוש לאמונתם זו, אך כאשר אין הגויים מודים בעבודה זרה אין המשא
ומתן עימם מוביל לכך.

יש לדקדק בלשון הרמב"ם: מכך שהשתמש הרמב"ם בלשון "מודה בה" ולא "מודה
לה" מוכח כי הבעיה אינה במעשיו של הגוי שמודה ומקריב לאיליו, אלא בתפיסתו
האלילית של הגוי אותה אנו מחזקים במשא ומתן עמו.
ראינו, אם כן, כי לשיטת הרמב"ם, עניין איסורי "לפני אידיהן" הוא מיעוט ההכרה
באמונת הגויים בעבודה זרה וההסכמה לה. פירוש הדברים הוא כי איסורי המכירה הם
בעצם המימוש הגלוי של מצוות התורה שלא לכרות ברית ושלא להישבע לעבודה זרה.

משנה ד: "עיר שיש בתוכה עכו"ם"

במשנה זו נזדקק לשיטת הרמב"ם ולפירושו של הריטב"א אשר פותחים לנו פתח
להסביר איסור זה כאיסור המבטא מחאה כלפי המתרחש בתוככי עיר אלילית זו.
משנה ד:

עיר שיש בה עבודת כוכבים - חוצה לה מותר, היה חוצה לה עבודת
כוכבים - תוכה לה מותר. מהו לילך לשם? בזמן שהדרך מיוחדת
לאותו מקום - אסור, ואם היה יכול להלך בה למקום אחר - מותר.

במשנה זו מפורשים שני דינים: האחד, האיסור הקיים בתוך עיר שיש בתוכה עבודה
זרה. הדין שני הוא האיסור ללכת בדרך המיוחדת לעיר שיש בתוכה עבודה זרה. נדון
בסיבתו של כל אחד מאיסורים אלו.
ראשית, נתמקד בדין הראשון המפורט במשנה:

עיר שיש בה עבודת כוכבים - חוצה לה מותר, היה חוצה לה עבודת כוכבים - תוכה לה מותר.

ניסוחה של המשנה אינו מובן, שכן היא סתמה ולא נתנה הסבר לאיסור הקיים בתוכה עיר זו, אלא רק הגדרה של היחס בין תוכה של העיר לבין חוצה. כיוון שכן, עלינו לברר את מעמד תוכה של עיר זו. על מנת למצוא מענה לשאלה זו, נעיין במספר שיטות ראשונים וננסה לענות על שתי השאלות האלו.

שיטת הרמב"ם

פסק הרמב"ם בהלכות עבודה-זרה:

עיר שיש בה עבודת כוכבים, מותר להלך חוצה לה ואסור להיכנס בתוכה היה חוצה לה עבודת כוכבים, מותר להלך בתוכה.

ט, ט

מתוך דבריו של הרמב"ם משמע כי הנושא במשנה זו הוא עצם ההימצאות בתוך עיר שיש בה עבודה זרה. המשנה אוסרת את הכניסה לעיר והשהייה בתוכה, ללא קשר למעשיו של היהודי הנכנס לתוכה או הנמצא בה.

דברים אלו טעונים ביאור. הייתכן שיהיה איסור על עצם הנוכחות במקום מסוים בזמן מסוים? מאיזו סיבה אסור לשהות במקום זה? וכי מה עשה האדם שהיה שם, על מה עבר? נראה, כי ההבנה ברמב"ם היא שעצם השהייה בתוך עיר זו כאשר יש בתוכה עבודה זרה מבטאת הסכמה ואישור לעבודה זרה. עיר שיש בתוכה עבודה זרה היא עיר שכל-כולה אמונה והכרזה בדבר אמיתותה של עבודה זרה זו. ממילא, האדם הנכנס ומהלך בתוכה מבטא הסכמה לאמונתם של בני המקום.

על פי הבנה זו של דברי הרמב"ם, נראה כי האיסור להיות בתוך עיר שיש בה עבודה זרה שייך לקבוצת איסורי ההכרה באלילות. בכך משנתנו מהווה מימוש של מצוות התורה שלא להכיר באמונות האליליות בעולם.⁹

9. בניגוד לפירוש הרמב"ם המעמיד את האיסור במשנה בהימצאות בתוך העיר, רש"י, בפירושו למשנה, פירש את האיסור כהמשך של משנת "לפני אידיהן" העוסקת באיסורי משא ומתן, וכך כתב: "עיר שיש בה עבודת כוכבים: שיום איד יש לבני העיר היום לעבודת כוכבים שבעיר: חוצה לה מותר. לשאת ולתת עם היושבין חוץ לעיר שאין נמשכין אחר אותה עבודת כוכבים שכן מנהג זה עובר את שלו וזה עובר את שלו ויום איד של אלו אינו ביום איד של אלו".

רש"י מגדיר את הבעיה הקיימת בתוך העיר "שיום איד יש לבני העיר היום", היינו שמדובר במשנתנו על יום איד עירוני. לפיכך, האיסור הנדון כאן הוא איסור משא ומתן עם בני העיר כאותו איסור הנאסר בשאר יום אידם במשניות

עתה נדון באיסור השני המפורט במשנה בדבר הליכה לעיר שיש בתוכה עכו"ם:

מהו לילך לשם? בזמן שהדרך מיוחדת לאותו מקום אסור, ואם היה יכול להלך בה למקום אחר מותר:

הנושא הנידון במשנה זו הוא ההליכה לעיר שיש בתוכה עכו"ם. המשנה מגדירה איסור זה כתלוי בשימושיה של הדרך לאותה עיר: בזמן שדרך זו מובילה רק לתוך אותה העיר אסור להלך בה, אך כאשר היא מובילה למספר מקומות שונים מתירה המשנה להלך בדרך זו. הגדרתו של איסור זה, אם כן, היא להימצא בדרך המובילה לעיר שיש בה עכו"ם ללא התייחסות למטרת ההליכה ויעדה.

אלא שבדבריה של המשנה לא ניתן הסבר לסיבה בגללה אסור להלך בדרך זו. להלן נראה, לאור פירושיהם של הריטב"א והרמב"ם, כי גם משנה זו ניתן לפרש על פי דרכנו, כעוסקת במעשים האסורים בגלל היותם מבטאים הכרה באמונה האלילית. הריטב"א בפירושו למשנה כתב כך:

ויש שפירש במשנתנו שאפילו אין כאן מקום חשד אסור, לפי שעושה שם אסופה ורוב עם שהוא כבוד לעבודת גלולים כשמתאספין עם רב ליריד שלה.

לדבריו, נאסרה במשנתנו ההליכה לעיר שיש בתוכה עבודה זרה מטעם הגדלת כבוד העבודה הזרה. האנשים הנמצאים בדרך המובילה לעיר שמתקיים בתוכה יריד אלילי מהווים חלק מהאדרתה של אותה עבודה זרה וכבודה. ההמון הרב שמתקבץ בעיר, הדרכים העמוסות ורובות האנשים הנמצאים בדרך לעיר היריד הנם חלק בלתי נפרד מעוצמתו של היריד ומכבודו, וממילא הם מפארים ומרוממים את האלילות שבו. כאמור, מקור האיסור לגרום להגדלת כבודה של העבודה הזרה נובע ביסודו ממצוות התורה שלא לכרות ברית ושלא להשמיע את שמה של האלילות בעולם, כשהאיסור במשנה הוא ביטוי גלוי של מצווה זו.

בדרך דומה נקט הרמב"ם, וכן פסק:

הפרק הקודמות. תוכה של העיר אסור במשא ומתן מכיוון שלבני תוכה זהו יום איד, ואילו חוצה לה מותר כיוון שיום זה אינו יום אידם של בני חוצה.
בדרך זו פירש גם המאירי את משנתנו: "עיר שיש בה עבודה זרה והגיע יום איד שלה... כל שחוצה לה מותר לשאת ולתת עימהם בכפר שלהם".

ההולך ממקום למקום אסור לו לעבור בעיר שיש בה עבודת כוכבים,
במה דברים אמורים? בזמן שהדרך מיוחדת לאותו מקום, אבל אם יש
שם דרך אחרת ונקרה והלך בזו מותר. ט, י

הדגש בדברי הרמב"ם הוא על המעבר בתוך עיר שיש בה עבודה זרה, מכיוון שעצם
המעבר בעיר זו מבטא שותפות בפולחנה האלילי. אך כאשר הדרך אינה מיוחדת דווקא
לעיר זו, הרי שהמעבר בתוכה אינו מבטא דבר כי אם מעבר מקרי בתוכה ואינו משמש
כביטוי להסכמה לפולחנה של עיר זו או השתתפות בו.¹⁰

2. חובת ביעור עכו"ם ואיליות: משניות ה, ז, ח

משנה ה: "אלו דברים אסורים למכור לגויים".

משנה ז: איסור בניית כיפה שיש בה עבודה זרה.

קבוצת האיסורים השנייה כוללת את איסורי מכירת התקרובת ומשמי העכו"ם
לנוכרים. קבוצה זו מהווה, לדעתי, ביטוי של מצוות התורה בדבר ביעור והשמדתה של
עבודה זרה מהעולם. במסגרת הבנה זו, ננסה לטעון כי איסורי מכירת תקרובת העבודה
הזרה ומשמשיה הנם המימוש המרבי של קבוצת המצוות העוסקות בביעור והשמדת
האלילות מהעולם: "מזבחותיהם תיתוצו, ומצבותם תשברו, ואשריהם תגדעון, ופסיליהם
תשרפון באש" (דברים ז, ה).

ראשית, נפתח את הדיון בקבוצה זו במשנת "אלו דברים" העוסקת באיסור מכירת
תקרובת:

אלו דברים אסורים למכור לגויים: אצטרובלין, ובנות שוח
ופטוטרותיהן, ולבונה, ותרנגול לבן.

¹⁰ זאת בניגוד לפירושו של רש"י על משנתנו שפירש משנה זו כדיני חשד: "מהו לילך לשם - לאותה העיר ביום עבודת
כוכבים שלהם לספר עם אחד מבני העיר. בזמן שהדרך מיוחדת לאותו מקום - שאין דרך יוצאה מאותה העיר לילך
לעיר אחרת ודרך הכבושה מכאן לאותה העיר מיוחדת לאותה העיר לבדה אסור לילך שם מפני חשד שנראה כמהלך
לעובדה."
את האיסור להלך לעיר שיש בה עכו"ם מפרש רש"י, בעקבות דברי הגמרא (יב, א) כאסור מפני החשד שיחשדוהו
שהולך להשתתף בפולחנה של העיר ולעבוד אלילים.

מ"החרם תחרימם" ל"אין מוכרין" - מלחמה זעירה באלילות • עקיבא ביגמן

ניתן לפרש בפשטות את טעמו של איסור זה כסעיף בדיני "לפני עיוור". אסור ליהודי למכור לגוי מיני תקרובת בשל העובדה שהוא מכשילו בדבר עבירה, שכן גם הגויים נצטוו על עבודת אלילים. ואכן, כך פירשו רש"י¹¹ ורבינו חננאל¹² בעקבות דברי הגמרא¹³. אך מעיון בדברי הרמב"ם נראה שהוא נקט גישה אחרת לאיסורים אלו. לאחר הפסיקה בפרק ט, הלכות ו-ז בנושא מכירת תקרובת, פוסק הרמב"ם את איסורי מכירת נשק לגויים. במעבר בין נושאים אלו משתמש הרמב"ם במשפט קישור השופך אור על הבנת פסיקתו בשני הנושאים:

כשם שאין מוכרין לעובר כוכבים דברים שמחזקין בהן ידיהם לעבודת
כוכבים כך אין מוכרין להם דבר שיש בו נזק לרבים.

ט, ח

מדברים אלו משמע שיסודו של האיסור הוא בכך שמכירה זו מחזקת את ידיהם של האלילים בעבודתם, ובכך את האמונה האלילית.¹⁴ מדובר במעשה העומד בסתירה לתביעתה של התורה לבער את העבודה הזרה מהעולם. יהודי המשמש סוחר למיני תקרובת עכו"ם, מחזק ובונה בידיים ממש את אותם המזבחות והאשרות שציוותה התורה לנתץ ולשרוף באש.¹⁵

הוכחה נוספת לכך שלדעת הרמב"ם אין דין זה נובע מהלכות "לפני עיוור" היא השמטתו של הרמב"ם בהלכותיו את דין ה"חבילה". דין זה הוא היתר המובא בגמרא (יד, א) למכירה סיטונאית של תקרובת ע"ז, המוסבר בגמרא בכך שבמכירת חבילה אין איסור "לפני עיוור" גרידא, אלא "לפני דלפני" שעליו "לא מפקדינן". אילו סבר הרמב"ם שדינים אלו כפופים לכללי "לפני עיוור" היה לו להזכיר את היתר מכירת החבילה.¹⁶ אך מכיוון שלטעמו אסור למכור לגויים דברים המחזקים ומגדלים את פולחנם האלילי, מה לי מכירה ישירה ומה לי מכירה ב"לפני דלפני"?¹⁷

11. ד"ה אלפני מפקדינן: "על לפני עיוור אנו מצווין שלא ליתן מכשול בדבר האסור לו וכל הני דאסרינן לזבונן להו משום לפני עיוור לא תיתן מכשול, דבן נח מוזהר על עבודת כוכבים".
12. "ופרקין כי מפקדינן משום ולפני עיוור לא תיתן מכשול דלא למזבן להנהו דמקטרי, אבל לפני דלפני לא מפקדינן".
13. יד, א, בדיון על התוספתא "ומכולן מוכרין להן חבילה".
14. אמנם, גם "לפני עיוור" ענינו סיוע לעברייך בעבירתו, אלא שב"לפני עיוור" מדובר בעיקר על נתינת האפשרות הטכנית לעבור עבירה, בעוד שמלשון הרמב"ם משמע שמדובר בעידוד וחיווק לעבודה הזרה הנובעים מהסכמה לתופעה זו.
15. כך הציע החזון אי"ש להסביר דין זה בהלכות עכו"ם סי' סג, ס"ק לג: "ולפ"ז נראה שהוא הדין כל ני דתנן במתני' דאין מוכרין לכו"מ אף באית ליה לדידיה אסור כיון דחשיב כפירש לכו"מ אסור משום מהנה אף בדליכא משום לפנ"ע", יעוין להלן באיסור בניית כיפה.
16. ואכן בשו"ע יו"ד קנא ס' א הזכיר דין זה: "ואם קונה הרבה ביחד, שניכר הדבר שהוא קונה אותם לסחורה, מותר".
17. על השמטת דין חבילה בדברי הרמב"ם כבר התקשה הבית יוסף בטור יו"ד, סי' קנא, ס"ק א: "והרמב"ם השמיט הא דתני ומכולן הוא מוכר להן חבילה ולא ידעתי למה", וכן הגר"א בביאורו לשו"ע יו"ד סי' קנא ס"ק ב, א; והלחם

משנה ז: איסור בניית כיפה - משמשי עכו"ם ונוייה

הגיעו לכיפה שמעמידין בתוכה עכו"ם אסור לבנות

משנה זו אוסרת בניית כיפה המשמשת להעמדת פסל אלילי במרחץ. כיפה זו אינה עבודה זרה בעצמה, שכן אינה נעבדת, אלא היא משרתת את העבודה הזרה שמעמידים בתוכה. לפיכך, במשנה זו מתחדש דין באיסור עשיית משמשי עכו"ם, אלא שהיסוד ההלכתי של דין זה טעון בירור. מאיזה טעם נאסרה עשיית משמשים? האם ניתן להסביר את האיסור ב"לפני עיוור" גרידא או שמא עלינו לחפש טעם אחר לאיסור? בעניין זה התלבט החזון אי"ש:

מבואר דאסור לעשות משמשיין לכוכבים ומזלות... ויש לעיין בטעמא דאיסורא דהא מלתא דלכאורה ליכא בזה משום לפני עיוור דאין בן נח מוזהר על הידור כוכבים ומזלות כיוון שאין ישראל נהרג עליה. ואפשר שהאיסור משום מהנה, כיון שמוסר בהדיא לכוכבים ומזלות ובזה אין חילוק אם עושה הנוי, או שהן עשוין מכבר ומוכרן לעכו"ם, גם אין חילוק אם יש ליה לדידיה, או לא. דאף אי אית ליה לדידיה - אסור, כיון דמוכר לו בהדיא לכוכבים ומזלות, ולפי זה נראה דהוא הדין כל הני דתנן במתניתין דאין מוכרין לכוכבים ומזלות אף באית ליה לדידיה אסור, כיון דחשיב כפירש לכוכבים ומזלות אסור משום - מהנה אף בדליכא משום לפני עיוור.

הלכות עכו"ם סי' סג, ס"ק לג

ובס"ק לד:

ונראה דהאיסור בבנין כיפה המבואר במשנתנו הוא דין מחודש שאסרו חכמים לסייע בקיום כוכבים ומזלות בין במשמשיין ובין בתכשיטיין ובין בנוי, ואפשר דהוי כעין כיבד לפניה או שהוא נגד חוב **ביעור עכו"ם**, ואפשר שהוא מדין מהנה שאסרו י"ג.

משנה בהערותיו למשנה תורה הלכות עבודה-זרה פרק ט, ו. על פי האמור, נלמד מהשמטה זו כי הרמב"ם לא ראה איסור זה ככפוף לגדרי "לפני עיוור" ו"לפני דלפני".

מ"החרם תחרימם" ל"אין מוכרין" - מלחמה זעירה באלילות • עקיבא ביגמן

החזו"א עוסק במציאת הסבר לאיסורי מכירת משמשי עבודה זרה, והוא מתקשה להסביר איסורים אלו כנובעים מגדרי "לפני עיוור", בשל העובדה שמעשים אלו לא נאסרו על בני נח, שהרי אינם אלא משמשי עבודה זרה והידורה שאין ישראל נהרגים עליהם. לפיכך, הוא מציג לכאור דינים אלו באמצעות הגדרה מחודשת של איסורי מכירה לגויים האסורים מטעם קיום עבודה זרה, השייך הן במשמשיה והן בנוייה. את היסוד ההלכתי לאיסור זה מוצא החזו"א אי"ש במספר אפשרויות:

א. הרחבה של דין "כיבד לפניה", שאסור משום פולחן עבודה זרה.

ב. עבירה על חובת ביעור עכו"ם המפורש בתורה.

ג. חלק מאיסור מהנה לעבודה זרה המפורש בגמרא (יג, א).¹⁸

על פי האפשרות השלישית בחזו"א אי"ש, נמצא שיסודם של איסורי המכירה לגויים השנויים במשנתנו, אכן נמצא בביטול מצוות התורה המקוריות ביחס לגויים. איסורי המכירה הללו מהווים את דרכה של התורה שבע"פ לממש את חובת ביעור העבודה הזרה בעולם הגלותי בו לא ניתן לממש מצוות אלו כפשוטן. איסורי מכירת תקרובת לעכו"ם ובניית כיפה שיש בתוכה עבודה זרה אינם אלא לבוש גלותי למצוות ביעור האלילות.

פירוש רבינו חננאל למשנת "לפני אידיהן" - הרווחה כאיסור עצמאי

כתב רבינו חננאל בדף ו, א על בעיית הגמרא:

איבעיה להו: איסורא דלמיהב ומישקל בהדיה משום דלא תרויח ליה.

ואע"ג דאית ליה בהמה לדיריה, כיון דמוספת ליה ומרווחת ליה אסור.

או דילמא משום ולפני עיוור לא תתן מכשול.

וכן בפירושו לדעת רבא (ו, ב) משום "אזיל ומודה":

רבא אמר משום דמודה ואומר: העבודת כוכבים סייעני וזכיתי להיות

לי רכוש להשאיל לישראל כדי שיהא צריך להינות ממני.

וראים, אם כן, שרבינו חננאל פירש אחרת כל אחד מהמושגים הללו. הרווחה אינה "אזיל ומודה" ולהפך. בניגוד לפרשנותו של רש"י, לדעת רבינו חננאל ישנם שלושה הסברים אפשריים לאיסורי "לפני אידיהן": הרווחה - שמרוויח את הגוי ושייך רק במכירה

18. לדעתי, ההסבר השני והשלישי של החזו"א אי"ש נובעים מאותו יסוד של ביטול מצוות ביעור, שכן זהו יסודו של דין המהנה. על כך בהרחבה בהמשך.

לגוי, "אזיל ומודה" - שמחזק את אמונתו האלילית של הגוי, השייך גם באיסורי ההלוואה וההשאלה, ו"לפני עיוור" - שעובר ישראל עקב פולחנו של הגוי.

על פי פרשנות זו יש לדון במשמעות איסור הרווחה. רבינו חננאל כתב כי האיסור להרוויח הוא "כיון דמוספת ליה ומרווחת ליה אסור", היינו שיש איסור בעצם ההוספה והריבוי של תקרובת לנכסיו של הגוי. גם הסבר זה מוביל, לדעתי, להבנת איסורי "לפני אידיהן" כחלק מביעור עבודה זרה.

אם כן, על פי שיטת רבינו חננאל ניתן לשייך את איסורי "לפני אידיהן" לשתי קבוצות של איסורי תורה: למ"ד משום הרווחה מדובר במימוש חובת ביעור עבודה זרה, ואילו למ"ד משום דאזיל ומודה מדובר באיסור לתת הכרה וקיום לאמונת האלילות, כמבואר לעיל בשיטת רש"י.

3. הריגת עובדי האלילים: משניות ו, ז, ח

משנה ו: איסור מכירת בהמה גסה.

משנה ח: איסור מכירת קרקע והמחובר לה.

בקבוצת האיסורים השלישית התמונה מורכבת יותר. שכן, בקבוצה זו נכללים איסורים רבים שהזיקה ביניהם אינה ברורה דיה. כאמור לעיל, קבוצה זו כוללת את האיסורים למכור לגויים בהמה דקה ובהמה גסה, כלי נשק ונזק, וכן קרקע והמחובר לה. המשותף לכל אלו הוא, לדעתי, עובדת היותם חפצים ונכסים המגדלים, מרבים ומכבדים את האדם. חפצים אלו מחזקים, כביכול, את כוח החיים של בעליהם.

לפיכך, יסודם של איסורים אלו הוא במצוות התורה להרוג ולהחרים את עובדי העבודה הזרה שבישראל. אלא, שחז"ל תרגמו מצוות אלו לאיסורי מכירה, המשמשים מימוש חלקי למלחמת התורה באלילות, כשאר האיסורים בפרק. ניתן להבין רעיון זה לאור האיסורים שהטילו הגויים על היהודים בחלק מארצות הגלות: איסורים לרכב על בהמה, להחזיק כלי נשק, ואף להחזיק קרקעות. מטרתם של הגויים באיסורים אלו הייתה, כמובן, להפוך את היהודי ליצור שפל ונדכא ולרופף את אחיזתו בעולם ובחיים. זו, לדעתי, גם הייתה מטרתם של חז"ל, להבריל, בקובעם את האיסורים האלו.

משנה ו: בהמה גסה

ובכל מקום, אין מוכרין להם בהמה גסה, עגלים וסיחים, שלמים ושבורין. רבי יהודה מתיר בשבורה. בן בתירה מתיר בסוס.

מ"החרם תחרימים" ל"אין מוכרין" - מלחמה זעירה באיליות • עקיבא ביגמן

להלן נעסוק ביסוד איסור מכירת בהמה גסה¹⁹ לאור האמור בתוספתא על אתר. לאור התוספתא נראה כי יסודו של האיסור הוא הרצון לממש את המצווה להרוג את עובדי האלילים בעולם גלותי. כיוון שלא ניתן להרוג את עובדי העבודה הזרה, בחרו חז"ל להגדיר איסורי מכירה בחפצים ונכסים משמעותיים המוסיפים כביכול חיים לבעליהם. בעולם העתיק אדם שיש בבעלותו פרה או סוס נחשב לאדם בעל מעמד כלכלי וחברתי גבוה יותר מאשר זה שאין לו.²⁰ לפיכך, מכירת בהמה גסה לעובד אלילים היא ההפך ממצוות הריגת עובדיה.

בתוספתא נאמר:

ר' יהודה מתיר בשבורה, מפני שאינה יכולה להתרפאות.
אמרו לו: והרי הוא מרביעה והיא יולדת?
רבי יוסי בן בתירה מתיר בסוס שאינו עושה מלאכה בשבת שחייבין עליה חטאת,
וחכמים אוסרין משום שני דברים: משום כלי זיין ומשום בהמה גסה.
ב, א

שני היתרים חריגים מובאים בתוספתא באיסור מכירת בהמה גסה. האחד הוא היתרו של ר' יהודה בממכר שבורה, וההיתר השני הוא היתרו של ר' יוסי בן בתירה בסוס. ננתח את ההיתרים הללו ואת תשובת חכמים לשני ההיתרים.

נדון תחילה בהיתרו של ר' יהודה. טעמו של ר' יהודה להיתר זה אינו ברור, וכי מה מועילה עובדת היות הבהמה שבורה? איזה איסור מתבטל כלפי בהמה שבורה?

תהא סיבת האיסור אשר תהא, מוכח מכאן כי היא תלויה ביכולתה הפיזית של הבהמה. במידה והבהמה הנמכרת פגומה ברמה כזו שאינה יכולה להתרפא, סובר ר' יהודה שאין לאסור כלל מכירה זו.

ההסבר המתבקש לכך הוא שביסוד איסור ממכר בהמה גסה עומד הרצון למעט את נכסיו של הנוכרי. כאשר מוכרים לו בהמה שלמה ובריאה, נכסיו מתרבים בצורה משמעותית. אך כאשר מוכרים בהמה שבורה וחולה שאינה יכולה להתרפאות הריבוי וההגדלה של נכסיו הם זניחים, וממילא לדעת ר' יהודה אין לאסור מכירה זו.²¹

מתשובת חכמים לרבי יהודה נראה שהם הסכימו עמו בטעם האיסור, אלא שסברו שבכל זאת יש לאסור בשבורה, שהרי אמנם היא מוגבלת במעשיה ולא מהווה נכס משמעותי, אך

19. לא נדון כאן באיסור מכירת בהמה דקה, כיוון שאיסור זה מוסבר כסעיף של "לפני עיוור" משום חשש רביעה.

20. כיום ניתן להמחיש עקרון זה בבעלות על רכב. מעמדו הסוציו-אקונומי של אדם נמדד, לעיתים, במספר כלי הרכב שברשותו.

21. אמנם, פירוש זה בתוספתא אינו כפירוש התלמודים לאיסור זה, אך לדעתי יש בתוספתא עצמה, בעיקר בתשובת חכמים לבן בתירה "משום בהמה גסה", ראייה לשיטתי. על כך בהמשך. ועיין הערות 21 ו-22 להלן.

עדיין יש לאסור את מכירתה שכן ניתן להרביעה ולגדל ממנה עדרים שלמים. מחלוקתם של ר' יהודה וחכמים אינה נוגעת ביסוד איסור המכירה, אלא רק במימוש שלו. לדעת ר' יהודה, שבורה שאינה ראויה למלאכה לא מרבה את נכסי הגוי, ואילו לדעת חכמים יש לחוש בריבוי הנכסים אף להרביעה והולדה הקיימות גם בבהמה שבורה.

בניגוד למחלוקת ר' יהודה וחכמים, בה לא נחלקו ביסוד הדין, במחלוקת ר' יהודה בן בתירה וחכמים נראה שיש מחלוקת בעצם יסוד הדין.

רבי יוסי בן בתירה מתיר בסוס, שאינו עושה מלאכה בשבת שחייבין עליה חטאת.

מנימוקו של ר' יוסי נראה שהוא סובר שיסוד האיסור הוא שבביתת בהמה במלאכות שבת. מכיוון שסוס לא עובד במלאכת השדה, אלא משמש לרכיבה בלבד (איסור שבות), סובר ר' יוסי שאין לאסור את מכירתו מטעם שביתת בהמה. יסוד זה לאסור הוא ההבנה המקובלת בתלמודים לאיסור זה.²² מתשובת חכמים נראה שאינם מקבלים את טעמו של ר"י בן בתירה:

וחכמים אוסרין משם שני דברים משם כלי זיין ומשם בהמה גסה.

חכמים סבורים שמלבד שביתת בהמה ישנן עוד שתי סיבות לאסור מכירת סוס. האחת - משום כלי זין - סוס המשמש לרכיבה בעת מלחמה נחשב כלי נשק ממש, השנייה - משום "בהמה גסה" - חכמים סבורים שישנה סיבה הלכתית עצמאית לאסור מכירת סוס אע"פ שאינו עושה מלאכה בשבת משום מכירת בהמה גסה. מוכח מכאן במפורש שישנו איסור עצמאי במכירת בהמה גסה שאינו נובע מהלכות שבת²³ ולא מאיסור כלי זין, אלא עומד כאיסור בפני עצמו.

לדעתי, משמעותו של איסור זה הוא הרצון שלא למכור לעובדי האלילים נכסים משמעותיים המגדילים את בעליהם. זאת כמימוש פסיבי של מצוות הריגת עובדיה והחרמתם.

22. בבלי טו, א: "מ"ט נהי דלרביעה לא חישין, מעביד בה מלאכה חיישין"; ירושלמי ו, א: "בכל מקום אין מוכרין להן בהמה גסה. למה? בהמה גסה יש בה חיוב חטאת ובהמה דקה אין בה חיוב חטאת".

23. אמנם בבבלי דף טז, א מובא שפירשו את תשובת רבי "משום בהמה גסה" כחלק משביתת בהמה: "אמר ר' יוחנן לכשיזקין מטחינו בריחיים בשבת", היינו שגם בסוס יש לאסור משום שביתת בהמה. אלא שבירושלמי ו, ב מוכח כפי שטענו, ש"משום בהמה גסה" מלמד שמדובר באיסור עצמאי שאינו תלוי בהלכות שבת. זאת בשל העובדה שלאחר הבאת תשובת חכמים לבן בתירה "לכשיזקין כודנו לריחיים" מביא הירושלמי את דברי רבי "משום בהמה גסה" ללא הוספה ופירוש כלשהו.

משנה ח: איסורי מכירת קרקע

במשנה נאמר:

ואין משכירין להם בתים בארץ ישראל, ואין צריך לומר שדות;
ובסוריא משכירין להם בתים, אבל לא שדות.
בחוף לארץ, מוכרין להם בתים ומשכירין שדות, דברי רבי מאיר.
רבי יוסי אומר:
בארץ ישראל משכירין להם בתים, אבל לא שדות;
ובסוריה מוכרין בתים ומשכירין שדות;
ובחוצה לארץ, מוכרין אלו ואלו.

משנה זו עוסקת בפרטי האיסור למכור לגוי קרקע בארץ ישראל. על מנת להסביר את
יסוד האיסור מביא התלמוד ברייתא:

"לא תחנם" - לא תתן להם חנייה בקרקע,
דבר אחר: "לא תחנם" - לא תתן להם חן,
דבר אחר: "לא תחנם" - לא תתן להם מתנת חנם.

כ, א

בברייתא זו מוצגות שלוש דרשות אפשריות הנלמדות מהאיסור המפורש בתורה "לא
תחנם". איסור זה מקומו בספר דברים כחלק מהציוויים העוסקים בהתנהגות בזמן מלחמת
כיבוש הארץ:

כי יביאך ה' אלוקיך אל הארץ, אשר אתה בא שמה לרשתה; ונשל
גוים רבים מפניך החתי והגרגשי והאמרי והכנעני והפרזי, והחיוי
והיבוי שבעה גוים, רבים ועצומים ממך. ונתנם ה' אלקיך לפניך
והכיתם: החרם תחריים אותם, לא תכרת להם ברית ולא תחנם.
דברים ז, א-ב

בהקשר זה, משמעותו של איסור "לא תחנם" מתבאר כאיסור על הענקת חנינה לגויי
הארץ. האויב, שבזמן המלחמה היה נתפס כאכזרי ורשע ושאינו לחמול עליו, נראה בשעת
ניצחון בעליבותו ומסכנותו, כמובס ושפל. באופן טבעי עשויים להתעורר רגשות חמלה
כלפי האויב המובס, דבר שעלול להשפיע על התנהגות החיילים בשדה ועל החלטות

המנהיגות.²⁴ התורה רוצה למנוע זאת בצוותה "לא תחונם", אסור להעניק חנינה לכנעני המובס במלחמה, אלא להפך, להשמידו מהארץ.

אלא, שלאור הבנה זו בפשט איסור "לא תחונם", קשה להבין את שדרשו חז"ל בברייתא מפסוק זה. וכי מה לאיסור על החיילים במלחמה שלא לרחם על האויב ולאיסור על מכירת קרקע לנכרי? כיצד דרשו חז"ל איסור זה מהפסוקים?

דרשה זו של חז"ל משמשת דוגמא נפלאה להפיכת מצוות הכיבוש האקטיביות למעשים פסיביים ההולמים את המציאות הגלותית.

ננתח את משמעותו של האיסור לא תחונם, ונסה לבאר את דרשת חז"ל המשולשת

בברייתא.

ראשית, ננסה להבין את מעשה החנינה הצבאי על מרכיביו השונים. ניתן לומר שמעשה

החנינה הצבאי מורכב משלושה חלקים:

א. הענקת חיים לאויב במקום להורגו.

ב. תחושות הזדהות עם הטרגדיה והטראומה שחוה האויב.

ג. נתינת מתנת חיים לאויב,²⁵ מתנה שאינו ראוי לה.

לדעתי, מדרש הברייתא מבטא תרגום של איסור "לא תחונם" הצבאי לאיסורים פסיביים המממשים כל אחד ממרכיבים אלו. את מקום האיסור להעניק חיים לאויב האלילי, תפס האיסור לתת לו חניית קרקע; את מקום האיסור להזדהות רגשית עם העכו"ם החליף "לא תתן להם חן"; האיסור לתת לאויב מתנה שאינו ראוי לה נשאר בעינו "לא תתן להם מתנת חנם". איסור "לא תחונם" המקורי, שנאמר על סיטואציה צבאית מובהקת של כניעת האויב במלחמה, הפך בכור ההלכה לאיסורים המתמייחסים לסיטואציות אחרות של מפגש בין גויים ליהודים, בעולם הגלות הפסיבי.

כך מצאו לנכון חז"ל לשאוב מתוך איסור התורה המקורי את ההשראה ליצירתם של

הלכות חדשות המהוות מימוש תחליפי לאיסור זה.

לאור האמור, נראה כי ניתן לראות באיסורי "לא תחונם" השונים דוגמה מובהקת

לתרגום של ציווי מלחמתי אקטיבי לאיסור מכירה פסיבי. זוהי, אכן, משמעותם של כל

איסורי המכירה במשניות פרק ראשון.

שיטת הרמב"ם ב"לא תחונם"

24. כך מצינו במלחמת שאול בעמלק שמואל א טו, טו: "אשר חמל העם על מיטב הצאן והבקר".

25. דוגמת מזון, מגורים ובגדים, כמו שנאמר "ויקומו האנשים אשר ניקבו בשמות ויחזיקו בשביה וכל מערומיהם הלבישו מן השלל וילבישום וינעילום ויאכילום וישקום ויסיכום וינהלום בחמורים לכל כושל ויביאום יריחו עיר התמרים אצל אחיהם וישבו שומרון..." (דברי הימים ב, כח). התנהגות כזו מאופיינת לשבטי ישראל הנלחמים זה בזה, אך לא למלחמה בין עמים.

מ"החרם תחרימים" ל"אין מוכרין" - מלחמה זעירה באלילות • עקיבא ביגמן

הבנה דומה ניתן לראות בפסיקת הרמב"ם בנושא זה. המעניין בפסיקת הרמב"ם הוא שהרמב"ם פסק את כל האפשרויות בהבנת הציווי "לא תחונם". בהלכה א פסק הרמב"ם את משמעות הפשט של הציווי שלא לרחם עליהם, וכך כתב:

אין כורתין ברית לשבעה עממין, כדי שנעשה עמהן שלום ונניח אותם לעבוד עכו"ם שנאמר "לא תכרות להם ברית" אלא יחזרו מעבודתם או יהרגו ואסור לרחם עליהם שנאמר "ולא תחונם".
י, א

בהלכה זו מתוארת המצווה המלחמתית הבסיסית שלא לרחם על עובדי האלילים במלחמת הכיבוש. לעומת זאת, בהלכה ד' פסק הרמב"ם את שלושת הפירושים הנוספים:

...ומפני מה אין מוכרין להן (קרקע, ע.ב) שנאמר "ולא תחונם" לא תחן להם חנייה בקרקע שאם לא יהיה להם קרקע, ישיבתן ישיבת עראי היא.
וכן אסור לספר בשבחן ואפילו לומר: כמה נאה עובד כוכבים זה בצורתו. קל וחומר שיספר בשבח מעשיו או שיחבב דבר מדבריהם שנאמר "ולא תחונם" לא יהיה להם חן בעיניך. מפני שגורם להדבק עמו, וללמוד ממעשיו הרעים.
ואסור ליתן להם מתנת חנם, אבל נותן הוא לגר תושב שנאמר "לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה או מכור לנכרי" במכירה ולא בנתינה.

מתוך פסיקה זו משמע כי הבנת הרמב"ם היא שאין הפירושים השונים חלוקים זה על זה, אלא מהווים חלקים שונים של הציווי "לא תחונם". בעוד שהפסיקה בהלכה א' שלא לרחם עליהם מבטאת את הדין המקורי במצבי המלחמה, הפסיקה בהלכה ד' מבטאת את התרגום של מצווה זו לאיסורים פסיביים הניתנים למימוש גם בעולם של חוסר ריבונות.

ד. סוגיות התלמוד

בפרק זה אלקט מתוך סוגיות התלמוד בפרק ראשון בעבודה-זרה אזכורים התומכים בטענתי לאורך מאמר זה. כמו הפרק הקודם, גם פרק זה יתחלק על פי שלוש הקטגוריות

הבסיסיות של הציוויים בתורה: שלילת ההכרה באלילות, חובת ביעור עכו"ם והריגת עובדי האלילים.

1. שלילת ההכרה באלילות: הנחת עטרה ביריד, יג, א

בגמרא יג, א מובאת ברייתא בשם ר' נתן:

רבי נתן אומר: יום שעבודה זרה מנחת בו את המכס מכריזין ואומרים: "כל מי שנוטל עטרה ויניח בראשו ובראש חמורו לכבוד עבודה זרה, יניח לו את המכס. ואם לאו, אל יניח לו את המכס", יהודי שנמצא שם מה יעשה? יניח - נמצא נהנה, לא יניח - נמצא מהנה.

הברייתא מתארת את המלכוד העומד בפני המבקש לשאת ולתת ביריד של גויים. מצד אחד, אם יניח בראשו את העטרה המעניקה פטור מהמכס, נמצא יהודי זה נהנה מעבודה זרה. ואילו מצד שני, אם לא יניח עטרה זו, נמצא היהודי מהנה את העבודה הזרה מנכסיו על ידי המכס שמשלם לה.

את איסור ההנאה המתרחש בהנחת העטרה מפרש הריטב"א כהנאה מהזדהות עם העבודה הזרה:²⁶

לכך פירשו: נמצא נהנה בשביל עבודה זרה, כי מפני כך מניחין לו את המכס, ומכאן שהעובר בבית המכס אסור שיאמר שהוא גוי, מפני (=כדי) שיפטר מן המכס, דהא מתהני מעבודה זרה.

הריטב"א מפרש שאיסור ההנאה נובע מהזדהות עם הפולחן האלילי. היהודי המניח עטרה בראשו ביריד עכו"ם נהנה מהעבודה הזרה בכך שזכה בפטור מהמכס בשל הפגנת הזדהות זו.

לדעתי, ניתן לראות בדין זה מימוש נוסף למצוות התורה העוסקות במחאה העקרונית כלפי העבודה הזרה. בעוד שבמקרים הקודמים שנידונו במאמר ראינו תרגום של מצוות התקפיות לאיסורי מכירה, במקרה זה ראינו שהתרגום של מצווה כזו הוא איסור הנאה.

2. חובת ביעור האלילות: מהנה לעבודה זרה, יב, ב - יג, א

26. בניגוד לרש"י, שפירש שנהנה מריח העטרה "נהנה - מן הריח של עשבים או של בשמים", עיין בחזון אי"ש יו"ד סי' סג ס"ק כז מדוע לא נאסר מטעם "כיבוד וריבץ לפניה".

אמר רשב"ל: לא שנו אלא מעוטרת בורד והדס, דקא מתהני מריחא,
אבל מעוטרת בפירות - מותרות; מאי טעמא? דאמר קרא: "לא ידבק
בידך מאומה מן החרם", נהנה הוא דאסור, אבל מהנה שרי.

ורבי יוחנן אמר: אפילו מעוטרת בפירות נמי אסור, ק"ו: נהנה אסור,
מהנה לא כ"ש.

ריש לקיש ורבי יוחנן נחלקו בהגדרת איסור הכניסה לחנויות מעוטרת השנוי במשנה.
ר"ל סבור כי החנויות האסורות הן רק המעוטרת בורד והדס ששם נהנה מריח תקרובת
עבודה זרה. לעומתו, סבור ר' יוחנן שכל החנויות המעוטרת אסורות בשל העובדה שעצם
הקנייה מהגויים אסורה מכיוון שמהנה את העבודה הזרה בממונו.
ברצוני להסביר את יסוד דין מהנה לעבודה זרה כביטוי למימוש של חובת ביעור
האלילות מהארץ.²⁷ במקום מצוות התורה לנתץ ולשרוף את מצבותיהם כאשר הייתה ידינו
תקיפה, תיקנו חז"ל איסורים להרוויח ולהנות את העבודה הזרה, וזה המימוש המרבי של
מצוות אלו הניתן לקיים במציאות הגלותית הנתונה.

3. הריגת עובדי האלילים

א. "מציל מידם": דף יג, א - יג, ב

דין "מציל מידם" משמש להתיר איסורים מסוימים במסחר עם הגויים. להלן אבקש
לטעון כי לפי שיטה אחת במחלוקת אמוראים בנושא זה, משתמע כי ישנה מוטיבציה
הלכתית למעט את נכסיהם של הגויים, ובכך את אחיזתם בעולם. מוטיבציה זו הנה
התגלמות פסיבית של הציווי להרוג את עובדי האלילים בעולם של חוסר ריבונות.

שנינו בתוספתא:²⁸

27. עיין בחזון אי"ש יו"ד סי' סג, ס"ק לב: "נראה דאין איסור לגרום עשיית כוכבים ומזלות ותכשיטין מדין חוב הביעור
אע"ג דאיכא למימר קל וחומר הוא אם כשנעשו חייב לבערן אינו דין שלא יגרום עשייתן". החזון אי"ש דוחה הסבר
זה בשל העובדה שהגמרא בדף ו, א לא העלתה אפשרות זו בהסבריה למשנת "לפני אידיהן". טענתי היא שהן מהנה
והן הרווחה יונקים משורש אחד, והוא חובת ביעור עבודה זרה ושניהם מהווים תרגום פסיבי של מצווה זו. זאת
ברמת ההסבר הלמדני (החזון אי"ש עצמו משתמש בביטוי "הרווחה" כדי להסביר את סברת מהנה), אך ברמה
המשפטית גרידא אכן מדובר בגדרים שונים שאין זיקה ביניהם, כדברי החזון אי"ש.

28. בחרתי להביא כאן את נוסח התוספתא המופיע בנוסח הנדפס, בניגוד לנוסח המופיע בבבלי. זאת מכיוון שלפי הנוסח
בבבלי משתמע שה"מציל מידם" מתייחס לכתיבה בערכאות בלבד, ולא לעצם המשא ומתן ביריד. וכך הנוסח בבבלי:
"הולכין ליריד של עובדי כוכבים ולוקחין מהן בהמה עבדים ושפחות בתים שדות וכרמים וכותב ומעלה בערכאות
מפני שהוא כמציל מידם". על פי גרסא זו המושג "מציל מידם" מוסב רק על הכתיבה בערכאות ולא על עצם הרכישה
מהגויים. וכך פירש רש"י מושג זה: "שמתוך כך יהיו לו עדים ומסיעין להצילו מן העוררין."

לוקחין מהם בתים שדות וכרמים, בהמה עבדים ושפחות **מפני שמציל מידם** וכותב ומעלה בערכים.

בתוספתא זו משמש המושג "מציל מידם" כהיתר לקחת מהגויים נכסים מסוימים בזמן היריד. למושג "מציל מידם" בהקשר של הוצאת רכוש ניתן להעניק שני פירושים: הראשון, הצלת הרכוש מיד הגויים לטובת הרכוש. כביכול הוצאת רכוש מידם של גויים והכנסתו לידי ישראל "מצילה" את הרכוש ומביאתו למקום טוב יותר. הבנה זו נתמכת מפשט המילה "מציל".
הצלה מסוג זה יכולה להתפרש בשתי דרכים. או כהצלה הלכתית: כאשר הרכוש בידי ישראל תקוימנה בו מצוות שונות²⁹ מה שאין כן אצל הגוי, או כהצלה רוחנית: הכנסת רכוש זה לקדושת ישראל.
פירוש אפשרי נוסף למושג "מציל מידם" הוא הוצאת רכוש מיד הגויים על מנת לגרום להם הפסדים. על פי אפשרות זו "מציל" יתפרש שלא על פי פשוטו, אלא כ"מוציא" גרידא. על זו הדרך, משמעות ביטוי זה היא שיש להלכה מוטיבציה עקרונית לגרום נזק והפסדי ממון לגויים.

לדעתי, בעניין זה נחלקו ריש לקיש ורב אשי בגמרא (יג, ב):

א"ל ר' ירמיה לר' זירא: קתני: לוקחין מהן בהמה עבדים ושפחות
עבד ישראל או דלמא אפי' עבד עובד כוכבים?
א"ל (ר' זירא): מסתברא עבד ישראל, דאי עבד עובד כוכבים, למאי
מיבעי ליה?
כי אתא רבין אמר רבי שמעון בן לקיש: אפילו עבד עובד כוכבים,
מפני שמכניסו תחת כנפי השכינה.

ההבדל המשמעותי בין גרסאות אלו הנו כמובן בהבנת המושג "מציל מידם". על פי הגרסא הנדפסת המושג משמש כסיבה להתיר את איסורי המו"מ ביריד. בגרסא זו "מציל מידם" יתפרש כ"מציל את הנכסים מידם של הגויים", ומשמעותו מוטיבציה עקרונית של ההלכה להוציא ממון ונכסים מיד עובדי האלילים. לעומת זאת, על פי הגרסא המובאת בגמרא המושג "מציל מידם" משמש כהיתר לדון בערכאות של גויים בלבד, כדי למנוע "בעיות" משפטיות עתידיות. לפיכך, ההצלה מידם תתפרש כך: "מציל את עצמו מיד העוררין". ההצלה המדוברת היא הצלת בעל הנכסים מיד העוררים והתובעים העתידיים, ולא הצלת הנכסים עצמם מיד הגויים על פי הנוסח הנדפס.

29. כך פירשו בירושלמי א, ה"ו: "מקום שנהגו שלא למכור אין מוכרין. למה? מפני שמוציאה מידי גיזה. הגע עצמך שהיתה עז מפני שמוציאה מידי בכורה. הגע עצמך שהיה זכר מפני שמוציאו מידי מתנות. מעתה חיטיין אל ימכור לו מפני שמוציאו מן החלה יין ושמן אל ימכור לו מפני שמוציאו מן הברכה".

אמר רב אשי: אטו בהמה מאי מכניס תחת כנפי השכינה איכא? אלא משום מעוטייהו, וה"נ דממעטי שרי.

סוגיה זו דנה בהיתר קניית עבדים ביריד של גויים. בשלב הראשון מובא דיון בין ר' ירמיה ור' זירא בענין קניית עבדים גויים ביריד. תשובתו של ר' זירא היא שההיתר לקחת עבדים ביריד, נוגע לעבדים ישראלים בלבד מכיוון שרק בעבד ישראל קיימת מוטיבציה לקנותם, שהרי "עבד עכו"ם למאי מיבעי ליה?".

בשלב זה בסוגיה נראה שהיתר קניית עבדים ביריד תקף רק במקום בו קיימת מצווה להציל את היהודי מידי הגויים.³⁰ אך כאשר העבד הוא נוכרי ואין בנמצא מצווה כזו, ממילא אין להתיר את איסורי היריד.³¹

בהמשך הסוגיה מובאת המימרא בשמו של ריש לקיש, הטוען כי ההיתר הוא גם בקניית עבד נוכרי מפני שמכניסו תחת כנפי השכינה. סברתו של ריש לקיש היא שהיתרי הקנייה ביריד נובעים מרצונה של ההלכה להכניס לקדושה כמה שיותר נכסים. לדעתי, סברתו זו של ריש לקיש נובעת מהבנתו את ה"מציל מידם" בתוספתא כהיתר מונחה רכוש שעניינו טובת הרכוש והכנסתו לקדושה.

לאחר מכן מובאת עמדתו של רב אשי החולק נחרצות על עמדתו של ריש לקיש, בטענה כי הסברו של ריש לקיש "שמכניסו תחת כנפי השכינה" אינו מספיק. שכן, הכנסה לקדושה הוא מושג הניתן לפרשו בקלות כלפי עבדים הזוכים בהתייבות במצוות, אך כלפי בהמות ונכסים אחרים התמונה מורכבת יותר. לפיכך מפרש ר' אשי את ההיתר משום "מיעוטייהו" היינו, מיעוט והפסדת הגויים.

וכן כתב רש"י ד"ה מיעוטייהו:

שממעט העובדי כוכבים ומדלדלן, שלוקח בהמתם שמשמשין בהן.

איסורי הקנייה ביריד, לדעת ר' אשי, מופקעים על ידי המוטיבציה ההלכתית הבסיסית לגרום להפסד הגויים. נראה שר' אשי הבין את "מציל מידם" כמונחה-גויים ולא כמונחה-רכוש, בניגוד לדעת ריש לקיש.

מדעתו של רב אשי מוכח כי יש מוטיבציה להלכה להוציא נכסים מידם של הגויים ובכך למעט אותם. לעניות דעתי סברת "מיעוטייהו" זו היא מימוש מצוות התורה "החרם תחרימם... לא תחנם". כאשר אי אפשר להרוג את עובדי העבודה הזרה בפועל, עלינו להשתדל ככל הניתן למעט את אחיזתם הכלכלית בעולם.

30. רש"י ד"ה "למאי": "כלומר מאי מצווה יש כאן דנשרי ליה".

31. בשלב זה בסוגיה לא ברור מדוע מותר לקנות בהמה, הרי בבהמה אין מצווה להצילה מידי הגויים!

ב. מכירת תריסין: טו, ב

במסגרת הדיון בגמרא באיסור מכירת כלי זין, מובאת ברייתא העוסקת במכירת תריסים (מגנים ושריון):

תנו רבנן:

אין מוכרים להן תריסין,
ויש אומרים: מוכרין להם תריסין.

בהמשך הסוגיה מובאות שתי לישנות הדנות בטעמו של האוסר:

מ"ט?

אילימא משום דמגנו עליהו.

אי הכי אפילו חיטי ושערי נמי לא!

אמר רב: אי אפשר, הכי נמי!

איכא דאמרי: תריסין היינו טעמא דלא, דכי שלים זינייהו קטלי
בגוייהו.

ויש אומרים: מוכרים להם תריסין, דכי שלים זינייהו מערק ערק.

הגמרא מביאה שתי אפשרויות להסביר את טעם האיסור. לפי האפשרות הראשונה, אסור למכור תריסים לנוכרים מכיוון שתריסים אלו מגנים על חייהם בזמן מלחמה. הנחת היסוד העומדת מאחורי הסבר זה היא שאין אנו רוצים בחייהם של הגויים, אלא רוצים שימותו במלחמה.

על הנחת יסוד זו מקשה המקשן: "אי הכי, אפילו חיטי ושערי נמי לא!"

אם אכן אנו חפצים במיתתם של הגויים, ואוסרים בשל כך מכירה של דברים המחיים

אותם, עלינו לאסור גם מכירת מזון לנוכרים שכן המזון גם הוא מחייה!

בשלב זה היינו מצפים שקושיה זו תיוותר ללא מענה ותיאלץ את הגמרא לבקש הסבר אחר לאיסור זה, שכן המקשן הוכיח יפה שהנחת היסוד של הסבר זה מחייבת גם לאסור מכירת מזון, דבר שלא נשמע מעולם. אלא שבניגוד לציפייתנו, מובאת מימרה בשם רב המקיימת את ההסבר הראשון, ומתמודדת עם הערת המקשן: "אמר רב: אי אפשר הכי נמי".

מ"החרם תחרימים" ל"אין מוכרין" - מלחמה זעירה באלילות • עקיבא ביגמן

כלפי טענת המקשן, טוען רב כי אכן צודק הוא בניתוחו, ובאמת על פי ההסבר הראשון לאיסור תריסין ניאליץ לאסור גם מכירת מזון לנוכרים. אלא, טוען רב, שמסיבות חיצוניות אנו לא אוסרים זאת מכיוון שבמציאות הגלותית לא ניתן לקיים איסור שכזה.³²

ההסבר השני בגמרא משייך את איסור תריסין לאיסור מכירת כלי זין, בטענה שבמצבי קיצון ולחץ גם התריסין משמשים ככלי נשק המסוגל להרוג. בכך אינו שונה דין תריסין מדין חרבות ורמחים שנאסרו מחמת שחשודים הנכרים על שפיכות דמים.

ההסבר הראשון לאיסור זה, הטוען שתריסים מגנים על הגויים, מקורו במצווה להרוג ולאבד את עובדי האלילים. על פי דרכנו, נראה כי גם איסור מכירת התריסים משמש תרגום פסיבי למצווה אקטיבית-התקפית מיסודה.

ה. סיכום

מטיתי במאמר זה הייתה לנסות להציג בפני הלומד אפשרות להתבוננות על איסורי המכירה לנוכרים בפרק ראשון בעבודה-זרה. הטענה המרכזית במאמר היא כי איסורי המכירה לנוכרים הם דרכם של חז"ל לתרגם את מצוות התורה המקוריות ביחס לעובדי האלילים למונחים הלכתיים ההולמים את תקופת הגלות, כשאינן יד ישראל תקיפה. את איסורי התורה חילקתי לשלוש קבוצות: איסורי הכרה באלילות, חובת בייעור עבודה זרה ומצוות הריגת עובדי אלילים. במהלך המאמר ראינו כי ניתן לחלק את משניות הפרק לחלוקה מקבילה, וניסיתי לטעון כי הדינים המוזכרים במשניות הנם תרגום של קבוצת איסורי תורה מקבילה לאיסורי מכירה. בנוסף, ליקטתי מתוך סוגיות התלמוד מספר סוגיות המצביעות על הבנה מעין זו בדינים אלו.

בחלק מהמקרים ראינו כי הבנה מסוג זה היא ממש פשט בגמרא ובראשונים, בעוד שבמקרים אחרים הסתמכתי על פירוש מחודש בתוספתא או במשנה יחידאית, פעמים אף בניגוד לנאמר במפורש בתלמודים.

ואכן מאמר זה הגו במובן מסוים מגמתי. שכן, לא ביקשתי להציג כאן את כל הפירושים לדין מסוים ולא נעשה ניסיון לסכם את מחלוקות הראשונים בפרק, אלא רק לפתוח פתח להבנה מחודשת בדינים אלו. לפיכך, המקורות שהובאו במאמר זה הם בעיקר מקורות המבססים הבנה זו בסוגיות, גם במחיר הסתמכות על מקורות יחידאיים.

32. רש"י ד"ה "אי אפשר": "בלא איבה", כלומר, לא ניתן להימנע ממכירת מזון בלי לעורר את איבת הגויים.

כאמור, מטרת מאמר זה היא להציע מבט מחודש על פרק ראשון במסכת עבודה-זרה, בניסיון להלום הסבר כולל לאיסורים השונים המוזכרים בפרק. תקוותי, כי הקורא ימצא דברים אלו כמסייעים בלימוד סוגיות פרק ראשון של מסכת עבודה-זרה.